

Veba ile Başlayan Değişim: Kara Ölüm'den Sonra Büyük Britanya'da Değişen Gündelik Yaşam*

Öğr. Gör. Dr. Tolgahan Karaimamoğlu
Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
tolga@mersin.edu.tr

Doç. Dr. Tarık Tolga Gümüüş
Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
tolgagumus@mersin.edu.tr

Öz

Kara Ölüm 1347-1352 yılları arasında başta Avrupa olmak üzere dünyanın dört bir yanında etkili olan ve kısa sürede milyonlarca insanın yaşamını sonlandıran büyük veba salgınına verilen isimdir. 1348 yılının son döneminde Büyük Britanya'ya da sıçrayan bu büyük veba salgınıyla birlikte nüfusun önemli bir kısmı hayatını kaybetmiştir. Büyük Britanya genelinde nüfusu seyrekletiren veba salgını sonrasında gündelik yaşamın olağan ritmi değişmeye ve yeni bir hal almaya başlamıştır. Kara Ölüm'ün yol açtığı can kayıpları insanı daha değerli kılmıştır. Bu durumda hayatta kalan fakir kesimin salgından sonraki süreçte standartlarında ciddi iyileşmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Tek değişim bu da olmamıştır. Üretim ve tüketim alışkanlıklarından, mimariye, sanat ve edebiyata, düşünsel yapıya ve teknik ilerlemelere kadar gündelik hayatı oluşturan pek çok birleşen bu süreçte birlikte değişime ve yeni şekil almaya başlamıştır. Araştırma bu noktadan hareketle Kara Ölüm sonrasında Büyük Britanya'da yeni bir hâl alan gündelik yaşama genel bir bakış sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kara Ölüm, veba, gündelik yaşam, Büyük Britanya.

The Change That Started with the Plague: The Changing Everyday Life in Great Britain After the Black Death

Abstract

The Black Death is the name given to the big plague epidemic, which was effective all over the world, especially in Europe, between 1347-1352 and ended the lives of millions of people in a short time. With this great plague epidemic that spread to Great Britain in the last period of 1348, a significant part of the population died. After the plague epidemic that influenced the population across Great Britain, the usual rhythm of everyday life started to change. The casualties caused by the Black Death made people's lives more valuable. In this case, serious improvements in the living standards of the poor survivors were provided in the period after the epidemic. However, this was not the only change. Many elements that form daily life from production and consumption habits to architecture, art and literature, intellectual structure and technical advances, have started to change and take a new form with this process. From this point on, the research provides an overview of daily life that became new in Great Britain after the Black Death.

Keywords: Black Death, plague, daily life, Great Britain.

* Bu makale, yapılan sınırlı değişikliklerle Mersin Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yapılan Doktora Tezi'nden (2020) üretilmiştir. Çalışma, Mersin Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeler Birimi tarafından 2018-ITP3-2854 kodlu proje olarak desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı teşekkür ederim

GİRİş

Kara Ölüm 1347-1352 yılları arasında Asya, Ortadoğu, Küçük Asya, Kuzey Afrika ve Avrupa başta olmak üzere dünyanın dört bir yanında etkili olan ve kısa sürede milyonlarca insanın yaşamını sonlandıran büyük veba salgınına verilen isimdir (Barry & Gualde, 2006, s. 38). Bu büyük pandemik vebaya “Kara Ölüm” denmesinin nedeni ise kurbanlarının son saatlerinde vücutlarının çeşitli yerlerinde kararmalar ve şişlikler ortaya çıkartarak vücut görünümünü bozmasıdır (Gasquet, 1908, s. 23; Nohl, 2006, s. 17; Ziegler, 1993, s. 7; Horrox, 1994, s. 3-4; Bisgaard & Sondergaard, 2009, s. 14-15). Hong Kong’da, Kara Ölüm son kez ortaya çıktığı sırada (1895) bölgede çıkarları olan Avrupalı devletler derhal harekete geçerek bilim adamlarını göndermişlerdir. Hong Kong’a gelen bilim adamları arasında olan *Alexandre Yersin* isimli bakteriolist vebaya neden olan bakteriyi keşfetmiş ve *Yersinia pestis* tanımlamasıyla bu olay literatüre girmiştir (Freeman, 2016, s. 9; Throp, 2018, s.39). Genişletilen çalışmalar neticesinde Kara Ölüm’e *Rattus Rattus* denilen kara sıçanlarda yaşayan *Xenopsylla cheopis* pire türünün neden olduğu anlaşılmıştır (Davis, 1986, s. 455-460; Benedictow, 2006, s. 13). Orta Çağ dünyasına damga vuran Kara Ölüm bilinmezliği, Asya’da patlak veren vebaya (Kara Ölüm’ün son büyük dalgası) karşı yürütölen bilimsel çalışmalar neticesinde yirminci asrın başında aydınlatılmıştır.

Kara Ölüm’ün Orta Çağ’daki menşei ve dağılmasına bakıldığında genel kabul gören bilgiler bulunmaktadır. Bunlar arasında en güçlü olanı, 1337 yılıyla birlikte Çin’de peşi sıra meydana gelen doğal afetlerin yol açtığı ölümler sonucunda (bu esnada 10 milyondan fazla Çinli’nin öldüğü düşünölmektedir) vebanın başladığı ve o dönem Orta Asya’da aktif olan Moğol atlı birlikleri tarafından da İpek ve Baharat yolları üzerinden dört bir tarafa dağıtıldığı şeklinde olanıdır (Sussman, 2011, s. 348-350). Altın Ordu devletinin varlık gösterdiği ve bölgedeki Ceneviz kolonisiyle savaştığı Kırım’ın Kefe liman kentine bu şekilde taşınan Kara Ölüm’ün gemilerle (Ceneviz) İtalya’ya taşınmasıyla birlikte Avrupa ve Büyük Britanya’da veba hızla etkili olmaya başlamıştır (Hecker, 1850, s. 12-13; Ziegler, 1993, s. 3-4; Horrox, 1994, s. 5; Nohl, 2006, s. 17; Gasquet, 1908, s. 1; Dols, 1974, s. 376). Salgın hastalıklar içerisinde en fazla insan ölümüne neden olan bu büyük pandemik veba, 1347-1352 yılları arasında Avrupa genelinde milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur (Gottfried, 1983, s. 77). Büyük Britanya da, Avrupa gibi bu büyük salgının etkisinden kurtulamayarak 1348-1352 yılları arasında milyonlarca ifade edilen sayıda (İngiltere’nin %46-48, Galerin %50 ve İskoçların 1/3) insanını kurban vermiştir (Fordun, 1872, s. 359; Hatcher, 1994, s. 8-9; Gasquet, 1908, s. 225).

Kara Ölüm’ün Büyük Britanya’yı oluşturan üç ülkenin nüfusunu kısa bir zaman diliminde dramatik ölçüde azaltması, Ada’nın gündelik yaşamını da derinden etkilemiştir. Genel anlamda Orta Çağ şartları düşünöldüğünde siyasi ve sosyal farklılıklar dışında Ada insanının gündelik yaşamında dikkate değer ayrımlardan bahsedilemez. Dolayısıyla coğrafyadan doğan böyle bir ortaklaşmanın yaşandığı Büyük Britanya’da veba bireylerin zihninde ve yaşamında benzer etkiler bırakmıştır. Salgın süresince yaşanan olaylar, edinilen izlenimler, acılar, tecrübeler ve hayatta kalanların yeni duruma ayak uydurma çabalarının hepsini oluşturan bu derin etkilerin alt kesimden üst kesime, yönetici elitlerden çeşitli meslek gruplarına kadar geniş tabanda halkın bütün katmanlarının gündelik yaşamı ve alışkanlıkları üzerinde kayda değer yansımaları olmuştur.

Kara lm ile Başlayan Yeni Süreç

Yüzyıllarca devam eden alışkanlıklarla şekillenen ve bir düzen alan gündelik yaşam ve ilerleme kuşkusuz bir anda köklü bir şekilde değişime uğramaz. Bazı önemli olayların meydana gelmesi gerekir. Büyük Britanya için gündelik yaşamdaki değişimlerin başlamasında kritik evre ise 1350 yılıdır. Zira Kara lm gibi büyük bir felaketle yüzleşen ve hayatta kalma şansına erişebilen her iki kişiden birisi için ağır bilançonun değerlendirilmeye başladığı zaman dilimi bu evredir. Hayatta kalan kesim bu ağır bilançonun kaybettirdikleri kadar ortaya çıkarttığı yeni durumla da yakından ilgilenmeye başlamışlardır. 1350 yılını izleyen sonraki süreçle birlikte ortaya çıkmaya başlayan bu yeni durumda, eskiye nazaran insanların gündelik yaşamlarında (yiyecek-içecek, giyecek, evleri, dilleri, edebiyatları, sanatları, eşyalari-teknik aletleri) bazı değişimler ve ciddi iyileşmeler olmaya başlamıştır. Bu düzlem içerisinde bakıldığında Kara lm'n ortaya çıkarttığı değişimler ve iyileşmelerden faydalanan en karlı grup ise avam tabakası gibi durmaktadır. Ancak yine de salgın sonrası durumla birlikte Ada'da yaşayan sıradan bir insanın yaşam standardında önemli iyileşmelerin (maddi ve kültürel yönden değişimler ve iyileşmeler) olduğu da ortadadır. Söz konusu maddi ve kültürel değişimlerin neler olduğunu doğru saptayabilmek için Kara lm sonrasında, Maslow'un da ihtiyaçlar hiyerarşisinde temel basamak olarak belirlediği yeme-içme gereksinimi ile başlayarak piramidin st basamaklarına doğru ilerlenecektir.

Orta ağ şartlarında klasik anlamda zengin, soylu, yönetici elitleri gibi bütün st tabakanın diyet kodeksleri ile avamınki (kalabalıkları oluşturan fakir halk tabakası) arasında çok ciddi farklar vardır. Temel anlamda st kesimin gündelik tüketimleri buğday ve türevi tahıllar, pahalı baharatlar ve bazı deniz ve kara hayvanlarından hazırlanan lezzetli menüler çevresinde şekillenirken, avamınki ise bunun tam tersi, arpa ve daha ucuz tahıl ile çok fazla et barındırmayan ilkel yöntemlerle hazırlamış yiyecekleri içermektedir (Carlin & Rosenthal, 1998, s. 27-50).

Klasik anlamda Ada halkının diyet kodeksindeki durum bu şekildedir. Ancak Kara lm'n kaynakları değil insanları hedef alması ve nüfusu önemli lde azaltması dşnldğnde çok şaşılmayacak şekilde kişi başına düşen gıda miktarının arttığı anlaşılıyor. Hayatta kalanlar için (zellikle avam için) bu durumun anlamı açık bir tabirle daha fazla et, taze balık, beyaz ekmek ve bira da dahil olmak üzere, gündelik diyetlerinde önemli bir zenginleşmenin olması demektir. Bu bilgiyi destekleyecek önemli emareler bulunmaktadır. Aşağıda verilen tabloda gösterildiği üzere 1341-1407 yılları arasında Sedgford'da (Norfolk) hasat işlerinde çalışan kesimin (hasat işçileri) diyet kodekslerindeki ciddi standart artışı bu kanıtlardan sadece bir tanesidir:

Tablo 1. 1341-1407 yılları arasında Sedgford'da (Norfolk) hasat işçilerinin tükettiği gıda maddelerinin (yüzdelere göre) analizi gösterilmektedir (Dyer, 1988, C.36, s. 25).

	1341	1353	1368	1378	1387	1407
Ekmek	34	31	19	15	14	17
Tahıl orbası	1	1	1	1	1	1
Bira	21	26	28	22	20	33
Et	9	15	25	24	30	28
Balık	17	14	13	15	23	10
Mandıra rnleri	18	13	14	23	12	11

Tabloda yer alan 1341 ile 1407 yılları baz alındığında et ve bira tüketimi artan avam tabakasının, ekmek, balık ve mandıra tüketimi düşmüş gibi görünse de aslında durum farklıdır. Azalan kalemlerdeki tüketim eskiye nazaran daha kaliteli gıda maddelerinden yapıldığı için (artık beyaz buğday unundan yapılan ekmekler tüketilmeye başlanırken, balıklarda ise ringa ve morina gibi lezzetli ve pahalı türler sofralara gelmeye başlamıştır) böyle bir sonuç ortaya çıkmıştır. Yine Sedgeford örneğinden anlaşılacağı üzere salgından sonra bira tüm Ada genelinde sevilen ve tüketimi artan bir içecek haline almaya başlamıştır (Campbel, 2000, s. 398-399, 430-434). Kara Ölüm'den sonra bu içkiyi belli bir süre kadınlar üretmişler, erkekler bu sahanın karlı getirisini fark edince XV. yüzyılla birlikte kadınların elinden bu iş sahasını kapmışlardır. Pahalı olan et tüketiminin, Kara Ölüm sonrasında geçen yarım asırlık süreçte üç kattan fazla artış yaşadığını gösteren Norfolk örneği avamın tüketim imkanlarında yakaladığı standart artışını açık şekilde ortaya koymaktadır. Ancak salgın sonrası avamın diyet standartları yükselmeye başlarken genel anlamda Ada halkının tükettikleri hayvanlarda da değişiklikler olmaya başlamıştır. Elde edilen önemli arkeolojik bilgilere göre eskiden çok tercih edilmemesine rağmen XV. yüzyılla birlikte dana ve kuzu etinin daha çok tüketilmeye başlandığı biliniyor (Slater, 2017, s. 220-230). Bu önemli bulgu salgın sonrası insanların sadece yeme içme standartlarının değil aynı zamanda diyet alışkanlıklarının da değişmeye başladığını göstermektedir. Genel anlamda bakıldığında salgın sonrası süreçte ortalama bir insanın kırmızı et ihtiyacını sığır, dana, koyun, yaban ve çiftlik yavru domuzlardan sağladığı bilinmektedir (Woolgar, Serjeantson & Waldron, 2006, s. 93). Burada domuz tüketimine önemli bir parantez açmak gerekmektedir. Büyük Britanya halkı için domuz eti Orta Çağ boyunca daima pahalı bir tüketim olmuştur. Ancak salgın günlerinde domuzun hastalığa şifa olduğu yönünde söylentiler çıkması insanların sadece tüketmek için değil aynı zamanda şifa bulmak amacıyla da bu hayvana yönelmelerini sağlamıştır (Braid, 2010, s. 370). Talep artışı beraberinde fiyat artışını getirirken, çiftliklerde beslenen domuzlara parası yetmeyenler yaban domuzu tüketmeye başlamışlardır. Ve o dönemde domuz tüketimi pek de şaşılacak şekilde en fazla kilise ve manastırlarca yapmıştır.

Kara Ölüm'den sonraki süreçte yiyecek ve içeceklerle sınırlı kalmayan standart artışı ve değişim olayları gündelik hayat içerisinde kullanılan eşyalarda da kendisini göstermiştir. Dayanıklı eşyalarda ve kıyafetlerde de daha fazla kalite ve çeşitlilik yönünden bir talep artışı oluşmaya başlamıştır. Büyük Britanya'nın merkez kenti ve önemli ticaret üslerinden birisi olan Londra'ya diğer kentlere pazarlanmak üzere dışarıdan daha fazla lüks mal ithal edilmiştir (Dyer, 2002, C.75, s. 16-17). Yapılan çalışmalar neticesinde ele geçen arkeolojik buluntular elbise, aksesuar, yeme-içme takımlarını oluşturan kâse, bardak ve çeşitli mutfak araçlarında bir artış olduğunu göstermektedir (Bailey, 1988, s. 12). Buluntulardan anlaşılacağı üzere, kullanımı zor hammadde olan ürünlerden ziyade yünlü kumaş (salgın sonrasında gelişen yün işletmeleri), çatal bıçak takımları, toprak yerine metalden yapılan tencereler ve deriden imal edilen yüksek kaliteli ve hayatı kolaylaştıran malzemeler Ada insanının evine girmeye başlamıştır. Bu buluntuların gösterdiği diğer önemli bir sonuç ise salgın sonrası süreçte yerel üreticilerin daha fazla üretim bandına sahip büyük üreticilere dönüşmesidir. Ticari pazar şartlarında üretim hacminin artışı fiyatları düşürürken ortalama bir Ada sakininin kaliteli gıda ve içeceğe, tekstilden mutfak araç gereçlerine ve ev eşyasına kadar o günün şartlarında ne gerekli ise bunları elde etme sıklığının arttığı ve de bu yönden de bir refah artışı sağlandığı anlaşılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Kara Ölüm'den sonra bu kesimin pastadaki payları hem artmış hem de daha kaliteli bir hal almaya başlamıştır. Lüks

mal tüketimi ise eskiye nazaran daha da artmıştır. Üretim modellerindeki çeşitlilik ve artışın yani daha fazla uzmanlaşmanın yaşandığı, mal arzının yükseldiği böyle bir ortam Maryanne Kowaleski'nin de önemli tespitinde belirttiği üzere "XV. yüzyılla birlikte yeni oluşmaya başlayan tüketici devrimi" modasını meydana getirmiştir (2006, s. 238-250).

Bu göstergelerden anlaşıldığı üzere Kara Ölüm sonrası özellikle avam tabakasının diyet kodekslerinden giyimine ve gündelik hayat içerisinde kullandığı pek çok eşyasına kadar ciddi bir standart artışı, değişim ve dönüşüm yaşadığı ortadadır. Özellikle kalabalığı oluşturan çalışan alt kesimin salgın sonrası süreçte talep ve istekleri ile nasıl yaşamak istedikleri o dönem William Langland tarafından yazılan *Piers Plowman* adlı şiirde: "Artık lezzetsiz ucuz baklaları, tahılları ve kepeği yemeyi reddediyorlar ve bunun yerine saf birinci undan yapılmış ekmeğe ve en kaliteli birayı istiyorlar" ibareleri ile yerini almıştır (1988, s. 304-306). Benzer yorumlar dönemin bir kısım önemli müellifince de paylaşılmakta ve özellikle avamı oluşturan zümrelerin statülerini artırmak ve birbirleriyle kıyafet yarışına girdikleri yorumu onları aşağılayacak şekilde yapılmaktadır (Knighton, 1995, s. 509; Chaucer, 2018, s. 23, 211-255; Hatcher, 1994, s. 16-18). Söz birliği yaparcasına, Krallık tarafından 1363 yılının giderlerine ait yapılan mevzuatta da avamın ekonomik durumu ve sosyal statülerine karşın çok çeşitli giysileri olduğu hakaret içeren ifadelerle yerini almıştır (Luders, 1810-1828, s. 379-382). Bakıldığında avam dışındaki her kesim Kara Ölüm sonrası süreçle birlikte bu kitlenin daha fazla refah, iyi çalışma koşulları, yiyecek içecek giyecek ve iyi bir yaşam sürdürmek için ortaya koydukları çabayı "açgözlülük" olarak tanımlamışlardır. Dönem vakainamecilerinin Kara Ölüm'ün ayıltıcı (daha fazla dindar, itaatkâr, mütevazî) bir etkiye sahip olacağı yönündeki görüşleri avamın yaşantısında meydana gelen standart artışı sebebiyle boş çıkınca bu kesimin "hovardalık" içerisine girerek daha fazla yemeye, içmeye, giymeye ve eğlenmeye yönelttikleri yönünde eleştiriler yükselmiştir (Gasquet, 1908, s. 172).

Kara Ölüm'ün genel anlamda Ada halkının standartlarını yükselttiği diğer bir alan hijyen ve sağlık şartlarında olmuştur. Zira Büyük Britanya'da salgın sonrası mevcut durum değerlendirildiğinde özellikle İngiltere tarafında sağlık hizmetleri artık yeni bir form almaya ve merkezlerden yerel lokasyonlara doğru hızla genişlemeye başlamıştır (Vanneste, 2010, s. 10-70). Kara Ölüm sebebiyle ölen çok sayıdaki doktorun yerine boşluğunu doldurmak için yeni gelenlerin daha çok bilimsel yöntemleri tercih etmesi medikal alanda belirgin bir ilerlenmenin olmasını sağlamıştır. Grek ve Doğu dünyasının zengin tıp bilgileri çerçevesinde Venedik, Milan, Nürnberg gibi önemli şehirlerde gelişen yeni okullar kuşkusuz İngiltere sağlık teşkilatı için de faydalı olmuştur (Dunn, 2000, s. 79-80; Karaimamoğlu, 2017, C.3, s. 54-57). İngiltere'de Orvieto şehri gibi temiz su arzı, çöp ve atıkların bertarafı ve gıda güvenliği gibi hijyen ve sağlığa önem veren yeni adımlar atılmıştır. O dönem şartlarında insanların kalabalık şekilde kümelenedikleri şehirler ile hayvanlarla beraber yaşadıkları kırsal alanlar için bu adımlar oldukça yenilikçi gelişmelerdir (Encyclopædia Britannica Online, 2019). Bu gelişmeler yaşanırken en dikkat çekici olay ise İngiltere'de III.Edward'ın öncülük ettiği bir komisyon tarafından 1369 ve 1371 arasında Londra'da "kasaplık yönetmeliği" denen bir kararnamenin çıkarılmış olmasıdır. Bu yönetmelik salgın sonrası süreçte İngiltere'nin artık sağlık politikalarının oluşmaya başladığını da göstermektedir. Kasaplık yönetmeliğine göre(Riley, 1868, s. 356-358): Kesimhane atıklarının ne sokaklara ne de *Thames* nehrini besleyen nehir ve çaylara dökülmesi yasaklanırken tüm çöplerin ve atıkların çöplük alanlarına taşınması emredilmiş, en nihayetinde de ulu orta yerde kasaplarca yapılan hayvan kesimine son verilerek dükkanlarda olması ve açık ortamlarda dokuma, yıkama,

deri tabaklama, boyama gibi tehlike arz eden işlerinde belirli standartlar ile uygun yerlerde yürütülmesine ilişkin hükümler üzerinde durulmuştur. En azından Londra'yı kapsamamasına rağmen dönemine göre oldukça yenilikçi bir adım olan bu kararname ile çürüme, kötü kokular ve kötü manzaraların önüne geçilmesinin yanında halk sağlığı ve hijyeni içinde önemli ilerlemeler sağlanmış oluyordu. Bu süreçle birlikte karantina önlemleri Avrupa'yla beraber Ada'da da gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla Kara Ölüm'le birlikte halk sağlığı, hijyeni ve tıp alanında önemli iyileşmeler meydana gelmiştir (Gottfried, 1983, s. 128).

Kara Ölüm'ün gündelik yaşam üzerinde yukarıda anlatılanlardan daha fazla etkiye sahip olduğunu gösteren bir diğer önemli alan yapı mimarisidir. On dördüncü yüzyılın ortalarının mimarlık, resim ve heykelin tarz ve içeriğinde oldukça iyi tanımlanmış bir değişiklik olduğuna dair İngiliz Orta Çağ sanat tarihçileri arasında uzun zamandır bir tartışma yürütülmektedir. Zira ilk başlarda sadece ekonomi tarihçileri Kara Ölüm'ün ortaya çıkarttığı yeni süreci yorumlarken, tartışmaya sanat tarihçileri de dahil olarak, felaketin stil üzerinde de ani ve devrimci etkiler yarattığı iddiasında bulunmuşlardır (Stone, 1955, s. 177). Hem Orta Çağ'da hem de günümüzde bazı önemli yeteneklerin erken veya ani ölümü, o alanda çalışan sayısının bir anda dramatik düşüşü, yetenek ve gelenek açısından uzun süre doldurulamaz önemli bir boşluğu meydana çıkartır. Bu büyük vebayla birlikte mimarı ve sanat alanında böyle bir boşluğun doğduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Beverley'deki yetenekli ve üretken heykeltıraşlar okulunun 1348'den sonra kapılarına kilit vurma (Kara Ölüm'ün etkisinin yüksek olduğu günler) doldurulamaz bir boşluğu ortaya çıkartmıştır (Stone, 1955, s. 177). Ada genelinde salgın süresince bu sektörde çalışan önemli el işçiliği, süsleme sanatı, yapıların görkem, görünüm ve estetiği üzerine kendini geliştirmiş çok sayıda yetişmiş insan (mimar-mühendis) hayatını kaybetmiştir (Platt, 1997, s. 138-141). Dolayısıyla milletlerin önemli kültürel kimliklerinden birisi olan yapı ve sanatsal alanlardaki ilerlemede salgın sonrası süreçle birlikte önemli ölçüde duraksamıştır.

Salgın sonrası süreçte ölenlerin yerine yeni gelenlerin bilgi birikim kabiliyet ya da tecrübeleri yetersiz olduğundan taşları işleme ve yeni yapıları oluşturma konusunda daha az estetik, basit ve tekniksel açıdan zayıf yapılar inşa etmeye yönelmeleri kaçınılmaz olmuştur (Prior, 1905, s. 92-93). Dolayısıyla bu durum Kara Ölüm'den sonra yapılan mimari eserlerin her açıdan standardında keskin bir düşüşe neden olmuştur. Yirminci asrın başında Orta Çağ İngiltere'sinde heykel mimarisi üzerine önemli veriler toplamış ve konu üzerine ilk tartışmaları gündeme getirmiş araştırmacıların aktardığı bilgiye göre klişeleşmiş, monoton ve birbirinin kopyası tekniklerle bu alanda çalışma yürütenlerin uygulama yeteneklerinde yaşadıkları sürekli düşüş, dönem sanatçısının zanaatına olan ilginin de aynı derecede azalması sonucunu ortaya çıkartmıştır (Prior&Gardner, 1912, s. 390). Özellikle finans yönünden güçlü bağışçılar bulabilen kilise yapılarındaki dekoratif gerileme için günümüze kadar ayakta kalmayı başarabilmiş binalar örnek verilebilir. Bu örneklerden sadece birini ayrıntılandırmak dahi yeterince dikkat çekici olacaktır: Salgından önce ana binaya gerekli görülen ek kısımların yapımına başlanan ancak salgınla birlikte inşa faaliyetleri sekteye uğrayan *York Minster* katedralinde yarım kalan kilise korosunun oturduğu yerin inşasında eski planlar (salgından ölen ustaların uyguladıkları planlar) uygulanamayarak (yeni ustaların teknik yetersizlikleri sebebiyle) zor olan dekoratif stil, daha kolay olan dikey biçimsel sert bir mimarı ile (Perpendicular tip) yer değiştirmiştir (Crawford, 2014, s. 130; Cannon, 2014, s. 60-71). Wiltshire, Pratington, Ashbourne, Winchester ve Canterbury gibi kiliseler ile katedraller ve Worcester gibi kule yapılar da salgın sonrasında benzer kaderi yaşamışlardır (Crawford, 2014, s. 131; Platt, 1997, s. 139-142). Kara Ölüm sonrasında çatı,

duvar, pencere ve çeşitli inşaat teknikleri eski planları anlayan ve tatbik edebilen usta sayısındaki yetersizlik sebebiyle uygulanamayarak daha tekdüze bir mimariye geçilmiştir. Salgın sonrası mimaride yaşanan bu olumsuzluklara rağmen bir tezatlık göstergesi olarak İngiltere, Galler ve İskoçya'da inşa edilen şapel ve kale yapılarının sayısında ise önemli bir artış olmuştur (Williams&Best, 1995, s. 6-10).

Mimarinin yanı sıra dinsel ve anıtsal heykel yapımında da dikkat çekici şekilde kaymaktaşı/su mermeri kullanım trendi artmıştır (Gardner, 1951, s. 299). Resimde ise daha çok ölüm teması işlenirken, *Meryem Ana*, *Aziz Sebastian*, *Aziz Roch* ve *Mater Dolorosa* (acı ana) gibi acının, inancın ve merhametin timsali olmuş resimler daha da fazla yaygınlaşmıştır (Mellon, 2008, s. 16; Gelpi, 1998, C. 4, s. 23-30; Gecser, 2010-2011, s. 261-272). Kara lm'den sonra özellikle bu kimselerin resimlerine bakıldığında "ellerinin ve pelerinlerinin daha da genişleyerek" pek çok insana şefaatçi oldukları gözlemlenmektedir. Çünkü Hristiyanlık inancına göre çok güçlü kimlikler olan "aziz ve azizeler Tanrı'nın sevgili kullarıdır" ve Tanrı'nın kararlarını etkileme ve daha fazla merhamet isteme gücüne sahiptirler (Marshall, 1994, C. 47, s. 505-507). Bu inanıştan dolayı söz konusu Aziz ve Azizelerin sadece resimlerine değil isimlerine de bir ilgi artışı olmuştur ve yeni doğan bebeklere kutsal kimlikleri ön plana çıkan kimselerin isimleri verilmeye başlanmıştır (Herlihy, 1997, s. 73).

Ada ve Avrupa genelindeki ezici görüş toplumsal ve bireysel günahlar yüzünden Tanrı'nın Kara lm gibi büyük bir cezalandırma yöntemini seçmiş olmasıydı. O halde bu inanç toplumu sürekli olarak cenneti ve cehennemi dikkate almaya itmekteydi. Çünkü birçoğu için, veba bu dünyanın cehennem ateşine ve kkrdne acı veren bir çıkış olmuştur. Veba ile oluşmaya başlayan bu ağır ruhi yansıma sanatçıların ortaya koydukları eserlerin önemli iz düşümleri olmuşlardır.

Kara lm'n belki de en somut hali İtalyan ressam Francesco Traini'nin 1350 yılında yaptığı *lmn Zaferi* (Trionfo della Morte/ Triumph of Death) adlı tablosunda yer bulmuştur (Tuchman, 1978, s. 124). Traini'den sonra kendisi bir Aziz olan ünlü ressam Anthony'nin 1512 yılında, vebaya yakalanan birini tasvir etmek amacıyla yaptığı resim ile Pieter Bruegel tarafından 1562 tarihinde *lmn Zaferi* ismiyle yapılan tablo ve pek çok benzerleri zihinlerdeki ölüm imajının sürdüğünü ve sanatçıların da bu konuyu canlı tutmayı devam ettirdiklerini göstermesi bakımından çarpıcı örneklerdir (DesOrmeaux, 2007, s. 69-70; Gisselberg, 2012, s. 901-909). Sanatsal süreçler toplumsal yapının gelişimiyle ilişkili olduğu için sanatçıların bir anlamda toplumun hem varoluşu hem de yok oluşuyla ilgili olmaları kaçınılmazdır. Dolayısıyla ortaya konan tüm bu eserler de bir anlamda insanların o gününe ve zihin dünyasına ışık tutmaktadır. Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde dönem sanatı ve heykellerine de fazlasıyla yansıyan ölüm, acı, keder temaları sanatlar tarafından çok fazla işlenmiş, çizilmiş, yontulmuş ve karakterize edilmiştir. Kara lm'le birlikte pek çok ustanın ve sanatçının hayatını kaybetmesi ve yeni gelenlerin onlar kadar yetenekli olamayışı, Büyük Britanya'da dekoratif (gotik) kiliseler dönemini de sonlandırmıştır. Mimari ve sanat alanlarının (istisnalar dışında) zerine Rönesans'a kadar kalkmayacak bir karanlık kmştir.

Salgın sonrası süreçte ölüm ve umutsuzluk teması hem kilise hem de seküler çevrelerce yazılan edebi eserlerde de yerini almaya başlamıştır. Özellikle İngiliz tasavvufunun en bilindik yapıtlarından olan anonim *Cloud of Unknowing* (Bilgisizlik Bulutu) ve Walter Hilton'a ait *The Ladder of Perfection* (Mükemmellik Merdiveni) gibi eserler salgın sonrasında oluşturulmuştur (Underhill, 1922, s. 5-37; Hilton, 1988, s. 1-10). Eserlerdeki ortak

tema kişinin ruhunun ahiret hayatına nasıl hazırlanacağı ve neler yapması üzerine kurgulanmıştır. Benzer temalar ile yüklü dikkat çekici bir diğer örnek ise XIII. yüzyıldan kalma *Three Living and Three Dead* (Üç Yaşayan ve Üç Ölü) isimli el yazmasıdır (Williams, 1942, s. 31-40; Kralik, 2013, s. 1-10; Aberth, 2001, s. 201-202). Eser her ne kadar Kara Ölüm'den önceki bir zaman diliminde seküler özelliklerle yazılmış olsa da salgından sonra oldukça popüler hale gelmiştir. Avlanmaya çıkan üç soylunun karşısına dikilen üç ölünün konuşmasını konu edinen öykü; ölülerin soyluları içine düştükleri dünyalık zevkleri sebebiyle kınamalarına ve sonunda ölümden kaçamayarak kendileri gibi iskeletlere dönüşeceklerine dayanmaktadır. Oldukça ironik göndermelerle yüklü olan bu öyküye göre ölülerin dönemin zihniyetini temsil eden kınama ve uyarı mesajları karşısında üç soylunun çıkarttıkları dersler ise birbirinden oldukça farklıdır: Biri geri kalan ömrünü daha da zevke ve eğlenceye, ikincisi dünyanın faniliğinin farkına vararak yaşamaya, üçüncüsü ise ölümün gerçekliğini kavrayarak diğer dünyaya hazırlanmaya adanmıştır. Öykünün Kara Ölüm'ün soylu, köylü, din adamı demeden herkese ölüm eşitliği saçmasını sanki önceden görmüş gibi mezardan çıkan iskeletler aracılığıyla anlatması salgın sonrası süreçte neden popüler olduğunu açıklamaktadır. Özellikle hem Traini'nin "Ölüm Zaferi" adlı tablosunda hem "Üç Yaşayan ve Üç Ölü" adlı öyküde olduğu gibi salgın sonrası süreçte iskelet figürlerinin görsel ve yazınsal dünyanın gündemine girerek şan, şöhret ve zenginliğin nihai sonucu etkilemediği ve herkesin ölüm karşısında direnemeyerek, yarın olmayacağı teması anlatılmaya çalışılmıştır.

Yukarıdaki örneklerle türdeş olan ahlak edebiyatının bir türü olarak "Ölüm Sanatı" ise (Ars moriendi) papazlar ve teologlar tarafından geliştirilmiştir (Byrne, 2006, s. 72). İnsanların diğer dünyaya iyi şekilde hazırlanmalarını konu edinen bu yazılardan en dikkat çekenini ise XV. yüzyılda kaleme alınmış olan *The Craft Of Dying* (Ölüm Sanatı) adlı çalışmadır (Comper, 1917, s. ix-xxxix). Beş bölümden oluşan İngilizlere ait *Ölüm Sanatı* adlı bu yapıtta ölüm korkusu, manevi eksiklik, ruhun hazırlanması, Hz. İsa'nın zorluklara dayanma gücü ve nihayetinde ölüm yatağındaki insana okunacak dualar anlatılır. Bu anlamıyla başlı başına bir rehber niteliğindedir.

Her ne kadar konusu bu örneklerden farklı olsa da günümüzde Westminster'de "şairler köşesi" diye anılan yerde yatan İngiliz edebiyatının usta isimlerinden birisi olan Geoffrey Chaucer'nın (Ö. 25 Ekim 1400) o dönem kaleme aldığı *Canterbury Hikayeleri'nde* de Kara Ölüm'ün dikkat çekici izlerini görmek mümkündür (2018, s. 13). Tıpkı Chaucer gibi William Langland de salgının sosyal hayat üzerindeki etkilerini *Piers Plowman* (İskele Köylüsü) adlı eserinde oldukça dikkat çekici ve bir o kadar da ironik cümlelerle işlemiştir (1988, s. 304-305). Galler'in en önemli şairlerinden olan Dafydd Ap Gwilym'de Orta Çağ'da yüz elliden fazla yeni şiir üretmiş önemli bir isimdir. Gwilym'de çağdaşları ile aynı duyguları paylaşarak oluşturduğu *Şiirler* adlı yapıtında yer alan *The Rattle Bag* (Çıngıraklı Çanta) başlıklı şiirinde vebanın kendisini kişisel olarak nasıl etkilediğini ve Kara Ölüm'ün kıyamet olduğuna nasıl inandığını betimlemektedir (Gwilym, 1982, s. 232-233). Bu örnekler arasında Kara Ölüm'den çok sonra yazılmış olsa da İngiliz edebiyatına damga vurmuş bir diğer önemli isim olan William Shakespeare ait *Romeo ve Juliet* (1591-1596) adlı oyunun bir kısmında yer alan parodide geçen ifadelerde de aynı korkuların devam ettiğini görmek mümkündür (Shakespeare, *Romeo ve Juliet*, Oyun V, Sahne II.). Shakespeare'nin damadı olan Thomas Nash da yazdığı *Ölüme Davet* isimli sonede o zamanlar yaşamın dokusunu bozan hastalık korkusunu canlı şekilde tasvir etmiştir (Bullen, 1889, s. 25).

Daniel Defoe tarafından *Veiba Yılı Günüliğü* başlığı ile kaleme alınan eser Büyük Britanya'da 1665'te patlak veren son ve en şiddetli hıyarcıklı vebayı anlatıyor olsa daha önce yaşanan Kara Ölüml'lü günlerin korku dolu izlerini bünyesinde barındıran çarpıcı örnekler arasındadır. Salgın sonrası dönem zihniyetinin ve kültürünün yeniden şekillenmeye başladığı böyle bir ortamda şan, şöhret, makam, servet fark etmeksizin insanların kendilerine iyi bir ölüml hazırlamalarını öğütleyen ahlak ve erdem ile çerçevlenmiş temalar edebiyatın da ana konularından birisi haline gelerek çeşitli başlıklar altında sıkça işlenmeye başlamıştır. Maalesef İşkoçya ve Galler tarafında yazı kültürünün İngilizler kadar gelişmemesi ve dil anlamında da İngilizcenin baskısı altında olmaları sebebiyle çok fazla türdeş metinler oluşturamadıklarını da belirtmemiz gerekmektedir.

Gerek tablo çalışmalarına gerekse de edebi eserlere bakıldığında bu büyük salgının önemli bir etkisi de herkesin ölüml karşısında eşit olduğu ve yarın kimsenin olmayacağı fikrini zihinlere taşımış olmasıdır. Bu noktanın altını kalın çizgilerle çizen Johan Huizinga, *Ortaçağ'ın Günbatımı* ismiyle yayınladığı çalışmasında "Hiçbir dönem, Orta Çağ'ın sonunda olduğu kadar ölüml fikrine bu kadar vurgu ve tumturak yüklememiştir" derken ölüml eşitliği konusunda şu güçlü soruyu dillendiriyor: "Dünyayı bir gün ünleriyle doldurmuş olanlar şimdi neredeler?" (Huizinga, 1997, s. 198-199).

Ölüml gerçeğinin zihinlerde böylesine sağlam bir yer edindiği bu süreçte ortaya çıkan en büyük dışavurum ise *Ölüml Dansı* (Dance Macabre/Dance of Death) olmuştur (Genç, 2011, s. 142; Serdar&Özer, 2019, s. 69-74). Ölüml Dansı kavramının döneme hâkim olan psikolojik süreci anlama açısından oldukça önemli olduğunu belirten Huizinga eserinde çarpıcı tespitlere yer vermeye devam etmektedir:

Bu türetilmiş sıfat, bizim açımızdan öylesine karakteristik bir nüansa sahiptir ki, Ortaçağ'ın sonuncu yüzyıllardaki ölüml bakışı bu kelimeyle niteleyebiliyoruz. Sonuncu kalıntılarını köy mezar kitabelerinde bulduğumuz bu "macabre" ölüml kavrayışı, Ortaçağ'ın onunda bütün bir dönemin düşüncesinin ifadesi olmuştur. Ölümlün temsiline, sanrılı ve fantastik olan yeni bir unsur, müthiş hayalet korkularından kaynaklanan bir titreme eklenmiştir. Egemen dinsel düşünce, bu unsuru ahlakileştirmiş, onu memento mori (özümlünü hatırla) haline dönüştürmüş, ama bu temsilin hayalet karakteri tarafından üretilen dehşeti hatırlama özelliğini memnuniyetle kullanmıştır. Ölüml dansının etrafında, tıpkı onun gibi ahlak korkuluğu ve ahlaka davet olarak kullanılabilen bazı bitişik kavramlar toplanmıştır. (Huizinga, 1997, s. 208-209).

Ölüml Dansı tasvirlerinin bilinen en eskisi 1424-25 yılında Paris'teki *Saint Innocents* (Aziz Masumlar) mezarlığının duvarlarında yer alan *La Dance Macabre* görselidir. XVII. yüzyılda tahrip edilen tasvirlerle ilişkin Parisli matbaacı Guyot Marchant'ın günümüze ancak bir örneği ulaşabilen, 1485 tarihli ahşap gravürü tek bulgu niteliğindedir (Henry, 1993, s. 143).

Ölüml dansı üzerine tespitlerini sürdüren Huizinga, canlıları aramak üzere kırk kere gelen dansçının başlangıçta "özüml değil" etleri dökülen ceset halindeki "ölü olduğunu" belirtirken zaman içerisinde bunun iskelete (Holbein, 1820, s. 44, 60, 62-63, 69) dönüşerek ölümler dansından ölüml dansına evrilme sürecinin başladığını ayrıntılı şekilde açıklamaktadır (Huizinga, 1997, s. 211). Kara Ölüml'nden sonraki süreçte insanların ölüml gerçeğini hiç bu kadar enselerinde hissetmediklerini çarpıcı şekilde dışa vuran Ölüml Dansı, hiyerarşık sıraya uygun şekilde Papa ile başlar ve imparator, kardinal, patrik, soylu ve serf ile devam ederek, sırayla herkese ölüml karşısında unvan, şan ve şöhretinin hiçbir işe yaramayacağını oldukça

ironik bir biçimde anlatır. Ölü ve canlıların karşı karşıya geldiklerinde diyalogları sekizer dizeden oluşur ve genelde son anlarını yaşadıklarını fark edenlerin sözlerinde çaresizlik ve pişmanlık hâkimdir. 1435-1440 arasında kaleme alınan ve benzer temalarla örülmüş olan *Solucanlar ve Beden Arasındaki Anlaşmazlık* başlıklı anonim bir İngiliz şiiri: “Büyük ölüm mevsiminde, Hala veba olan sondre hastalıkları” dizeleriyle başlarken pişmanlığın faydasız olduğu ve özellikle tüm bedenlerin benzer yönde kaderi paylaşacakları üzerinde duran diğer bir çarpıcı örneği sunmaktadır (Cohen, 1973, s. 29). Tıpkı Avrupa gibi Büyük Britanya’da da salgından sonraki süreçte yaşanan zihinsel dönüşümün de ne boyutlarda olduğunu göstermesi bakımından oldukça çarpıcı olan “eşitlikçi ölüm” düşüncesi karşısında insanlar ya teselli bulmakta ya da sonunu düşünerek titremekteydi. Kara Ölüm’den sonraki süreçte yapılan heykellere, resimlere, gravürlere, edebi eserlere, dinsel metinlere ve nihayetinde en somut dışavurum olan ölüm dansına kadar her şeyde hayatın merkezine yerleşen ölüm gerçekliğine/eşitliğine vurgu yapmayan çalışmalar tam anlamıyla tamamlanmış sayılmazlardı.

Maddi ve manevi hayat üzerinde Kara Ölüm’den sonraki süreçle birlikte yaşanan gelişmeler yukarıda belirtildiği üzere dikkat çekici bir seyir alırken ortak iletişim aracı olarak kullanılan dilde de önemli gelişmeler olmuştur. Zira Kara Ölüm’ün sınıf ayrımı tanımadan, zengin-fakir, okumuş-okunmuş Orta Çağ dünyasındaki her zümreyi en azından ölümden eşitlemesinin kültürel hayata da yansımaları olmuştur. Pek çok fakir ve eğitimsiz insan salgına yenik düşerken okuma yazma bilen taifenin önemli bir kısmı da kendini bu felaketin pençesinden kurtaramamıştır (Cobban, 1969, s. 220-221). Eli kalem tutan, iyi eğitim görmüş insanların önemli bir kısmının hayatını kaybetmesi ironik biçimde İngilizcenin kullanımının genişlemesi bakımından büyük bir şans gibi durmaktadır. Çünkü saray ve çevresi Fransızca, kilise formal olarak Latince ve sadece avam ulusal dilleri olan İngilizceyi kullanmaktaydı. Bu büyük felaket sonucunda entelektüel açıdan iyi yetişmiş insanların düşen sayısı, İngilizceyi sadece avamın iletişim aracı olmaktan çıkartarak entelektüel sınıfların da iletişim dili haline getirmiştir. Aşağıda verilen tabloda Kara Ölüm’le birlikte Ada’da İngilizce kullanımının arttığı ortaya konulmaktadır.

Tablo 2. İngiltere’de Kara Ölüm’le birlikte soylu ve okumuş kesim arasındaki dil kullanımının Fransızca ve Latineden İngilizceye doğru yöneldiği gösterilmektedir (Tuchman, 1978, s. 195,512; Crawford, 2014, s. 128-129; Spielvogel, 2015, s. 322, 324; Wallece, 2016, s. 175-175-179; Dawson&Watson, 1991, s. 55; Singman, 1999, s. 147).

	Kral ve Soyluların	Kilise Dili	Yazı Dili	Avamın Dili
1350	Fransızca	Latince	Latince-Fransızca	İngilizce
1410	İngilizce	Latince	Latince- İngilizce	İngilizce
1460	İngilizce	Latince	İngilizce -Latince	İngilizce

Genel gidişattan anlaşılacağı üzere Kara Ölüm sonrasında avam dışındaki grupların da İngiltere tarafında ulusal dile yöneldiği görülmektedir. Çünkü üst soylu kesimlerin, yönetici elitlerin ve din adamlarının ana dilleri olmayan Latince ve Fransızca’yı öğrenebilmeleri için çok uzun bir süre eğitim almaları gerekmektedir. Dolayısıyla salgın sonrası süreçte bu pek mümkün olmayınca sıradan insanların gündelik hayat içerisinde kullandıkları ulusal dillerin diğer sınıflarca da benimsenmesi ve yaygınlaşması kolaylaşmıştır. Temel anlamda üç sınıftan oluşan İngilizlerin salgın sonrası süreçte ulusal dillerine yönelmesi halk ile elit kesimleri en azından ortak dilde buluşturmuştur. Ve fakat

İskoçya ve Galler tarafında ise İngiltere'de olumlu anlamda cereyan eden dilsel bütünlüğün tersine gelişmeler yaşanmıştır. Zira ulusal dilleri olan Galce-Keltçe kullanımı bu büyük felaket sonrasında hızla düşmeye başlamıştır. İngiltere ile sınırlı kalmayan İngilizce kullanımına yönelik eğilim her ne kadar siyasi ve ekonomik baskılar neticesinde de olsa Galler'in büyük kısmı ile İskoçya'nın belirli bölgelerine kadar yayılmıştır. Ancak tek neden bu değildir. Salgından sonraki süreçte iyi eğitim görmek isteyen İskoç ve Gallerli öğrencilerin İngiltere'ye gitmeleri, İngilizcenin bu memleketlerin entelektüel sınıfları arasında da kullanılmaya başlanmasını sağlamıştır (Jillings, 2003, s. 88-89, 100-101). Dolayısıyla İngiltere tarafında yaşanan halk ile elitlerin ulusal dilde birleşmesi İskoçya ve Galler'de tersi yönde bir durumu ortaya çıkartarak İngilizcenin bu memleketlerde de güç kazanması durumunu ortaya çıkartmıştır. Açık şekilde Fransızca ve Latince kullanımı, İngilizce karşısında gerilemeye başlamıştır (Tuchman, 1978, s. 195, 512). Bu doğal sonuç diğer Avrupa memleketlerinde de yaşanmıştır ve salgın sonrası süreçte ulusal diller Latince karşısında yükselişe geçmiştir.

Bu noktada kiliseye ve eğitim dili olan Latinceye özel bir parantez açmak gerekmektedir. McNeill'in de dikkat çektiği üzere salgın sonrası mevcut durumda her ne kadar kilisede Latince resmi dil olarak kullanılmaya devam etmiş gibi görünüyorsa da ölen ya da kaçan din adamlarının yerine yeni gelenlerinin çoğunluğunun düşük eğitim seviyesine sahip olması, çoğu zaman bilmedikleri ya da zorlandıkları Latince yerine yerel dillerini tercih etmelerine sebep olmuştur (McNeill, 1976, s. 162). Latince konuşanların sayısının düşmesi karşısında kilise gönülsüzce de olsa ulusal dillerinde konuşan, yazan çizen isimleri bünyesine katmayı sürdürmüştür. Bunun sonucunda da kilise kadrolarını dolduran yeni ruhban sınıfının önemli bir kısmı salgın sonrası süreçle birlikte Latince duaları dahi ezberleyememişlerdir. Ancak İskoçya'da ise tersi yönde bir durum yaşanmıştır ve İngiltere'nin aksine din adamlarının entelektüel seviyeleri salgın sonrasında hızla artmaya başlamıştır (Jillings, 2003, s. 101). İskoçyalı din adamlarının sayısının az olması ve görünüşe göre bu dile (Latince) sahip olanlarının salgından pek etkilenmemesi bu sonucu ortaya çıkartmış gibi durmaktadır.

Latincenin Kara Ölüml'nden sonraki süreçte suskunluğa bürünmesi, Aristoteles ve diğer önemli isimlerin eserlerinin İngilizceye çevrilmeye başlamasına da neden olmuştur. Dolayısıyla eğitim dilinin Latince ve Fransızcadan İngilizceye doğru yönelmesinin en büyük sonucu bu alanın (eğitimi olan) mutlu azınlığın tekelinden çıkarak halka doğru yayılması gibi büyük bir gelişmeyi tetiklemiş olmasıdır. O günlerde yaşamış olan ve pek tabii iyi bir Latinceye sahip olduğu anlaşılan bir müellifin belki eski günlerdeki itibarını özlediği içindir bilinmez bu duruma oldukça içerlediği şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Bugünlerde eğitim eski saflığını kaybetti, Latin dilinin inceliği yok oluyor artık, okullarda laf ebesi sofistlerin kuru gürültüsü duyuluyor." (Nikiforuk, 2016, s. 82). Ada'da kullanılan İngilizcede ise *Midlands* ağız baskın gelmeye başlamıştır. Çünkü bu bölgenin hinterlandının ve nüfusunun fazla olması, ticari anlamda gelişmişliği, Geoffrey Chaucer gibi ünlü bir ismin bu ağızda eserler ortaya koyması ve nihayetinde İngiltere'de ilk baskılı kitabı yapan kişi olan William Caxton'un (1476) da bu söylem tarzını benimsemesi önemli etkenler olmuştur (Dawson&Watson, 1991, s. 55). Günümüz dünyasında ortak iletişim aracı olarak kabul gören İngilizcenin tarihi seyir içerisinde özellikle kendi toplumu ve hinterlandında yaygınlaşmaya başlamasındaki kritik evre ise büyük ölçüde Kara Ölüml'ün ortaya çıkarttığı yeni toplumsal dinamiklerle birlikte oluşmuştur.

Kara Ölüm'den önce insanların hayatları sakindi ve herkesin olağanüstü bir durum olmadıkça gündelik hayat içerisinde yapacakları belliydi. Zaman kavramı ise oldukça fazla olan dini bayramlar ile hasat zamanlarına göre düzenlenir ve insanlar bunlar üzerinden planlar yaparlardı. Ancak bu büyük salgın insanların klasik zaman algısını da değiştirerek bunun yerine "tüccar zamanı" denilen yepyeni bir olguyu yerleştirdi (Nikiforuk, 2016, s. 79; Gottfried, 1983, s. 141). Yeni zamanın olgusu Kara Ölüm'ün bitişiyle birlikte şekillenmeye başlayan düzenin bir sonucuydu. Artık eskiden olduğu gibi ölesiye ve sınırsızca çalışmak yoktu. Çünkü insan sayısı düşmüştü ve emek değerli hale gelmişti. Endüstri üretiminin ve tüketiminin artması bunda belirleyici olmuştu. Salgın sonrası gündelik hayatın bütün ritminin akrep ve yelkovanına göre atmaya başladığı bir ortamda işler şansa da bırakılmazdı. Bundan dolayı coğrafyaya yeniden şekil verme arayışları giderek güç kazandı. Hareket serbestisi üst seviyelere çıkan ve her ne olursa olsun daha kısa zamanda daha çok üretmeye ve satmaya yeminli olan tüccar sınıfı bu gelişmelerin başını çekmekteydi. Kuşkusuz bunları yapabilmek için karşılaşılan problemlere ve iş gücü kısıtlılığına karşın bir kısım teknik çözümler üretilmesi de gerekiyordu. Gottfried da bu noktaya dikkat çekerek, çok haklı şekilde teknoloji ve nüfusun azalması arasında doğrudan bir korelasyon olduğunu söyler ve ekler "insan kıtlığı Orta Çağ icadının anasıdır." (Gottfried, 1983, s. 141-142). İnsan kıtlığının nasıl bir ilerlemeye neden olduğuna baktığımızda ise dikkat çekici somut bulgularla karşılaşmaktayız. Çünkü Orta Çağ dünyasının hammaddesi insandı. Gündelik hayatın çarkları güçlü kollara sahip insanlar tarafından hareket ettiriliyordu. Bu insanların önemli bir kısmının salgın sonrasında olmayışı onların kolları ile yaptıkları işlerin yavaş yavaş yeni teknik aksamlarla yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarttı. Örneğin bütün bir Ada boyunca salgın sonrasında sayıları hızla artan ve hatta bugün bile kimisinin ayakta durduğunu bildiğimiz su ve yel değirmenleri buna bir örnektir (Dunn, 2000, s. 79; Langdon, 2004, s.46-47). On beşinci yüzyılla birlikte su pompalarında ve teknik aksamda sağlanan gelişmeler maden işletim sahalarında çalışanların güvenliğini artırırken üretim katsayısını da geliştiren bir başka yenilik olmuştur (Gottfried, 1983, s. 142). Gemilere mal yükleme ve boşaltımında on insan kuvvetini sağlayan yeni halat makaraları ve çarkları geliştirilmeye başlanmıştır. Tekstil endüstrisi (dokuma tezgâhları) ise hızla gelişim sahası bulmuştur. Hırsın giderek arttığı böyle bir ortamda ise silahlanma yarışı da kaçınılmazdı ve bu açıdan bakıldığında ateşli silahlar (misket tüfeği) teknolojisindeki gelişmeler de kayda değer ilerlemelerdendir. Tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere Kara Ölüm'den sonra Büyük Britanya'da her anlamıyla ciddi bir değişim ve dönüşüm süreci yaşamıştır.

SONUÇ

Kara Ölüm 1347-1352 yılları arasında pandemi seviyesine ulaşan ve dünya genelinde on milyonların ölümüne neden olan büyük veba salgınıdır. Büyük Britanya adası da Avrupa gibi Kara Ölüm'ün etkisi altına aldığı bölgeler arasındadır. Büyük Britanya'ya, İngiltere üzerinden 1348 yılının son döneminde (Calais-Melcombe Regis liman hattı üzerinden) giriş yapan Kara Ölüm, bölgede dört yıl boyunca etkili olmuştur. Ada'nın en kalabalık ve gelişmiş tarafını oluşturan İngiltere veba salgını süresince milyonu geçen can kayıplarıyla karşılaşmıştır. Galler, Ada'nın en az nüfusa sahip tarafı olmasına rağmen sahip olduğu nüfusun yarısı ile vebaya en fazla kurban veren yer olmuştur. Vebanın en son ulaştığı yer olan İskoçya ise İngiltere ile Galler'e kıyasla daha az can kaybıyla bu süreci tamamlayan bölgedir.

Büyük Britanya'da nüfusun veba sonucu önemli ölçüde seyrekleşmesi ciddi değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu noktadan bakıldığında İngiltere, Galler ve İskoçya açısından salgının taşıdığı anlam bazı noktalarda farklı iken gündelik hayatı ilgilendiren alanlarda da benzer boyutlarda olmuştur. Durumun anlaşılması her ne kadar zor olsa ve elde edilen bilgilerin çoğunluğu İngiltere tarafından geliyorsa da, Büyük Britanya insanının sonuçta aynı adayı paylaşması onların bu felaket sonrasında benzer hikyeleri yaşamalarına da neden olmuştur.

Kara lm'n gündelik hayatın ritmini değiştirdiği ve bir yanıyla da fakir halk kitesinin standartlarını yükselttiği ilk alan yeme-içme düzeni üzerine olmuştur. Kara lm'n kaynakları değil insanları azalttığı dşnldğnde fakir halk kitesinin salgın sonrası süreçte diyet kodekslerinin ve tkretim alışkanlıklarının değişerek daha iyi bir hal alması şaşırtıcı olmamıştır. Salgın sonrası süreçte bu kesimin emeğinin değerli hale gelmesi onların özellikle tkretim mallarına daha rahat ulaşmalarını sağlamıştır. Ada halkının salgın sonrası süreçte standartlarının yükseldiği bir diğer alan ise hijyen ve sağlık şartlarında olmuştur. Kara lm'den sonra hastalığın hijyen sorunu olduğunun farkına varılması Londra'dan başlayarak Ada geneline genişleyen sağlık teşekkülü ve bu yönde çıkartılan yasalar ile gelişmeye başlamıştır. Ancak olumsuz gelişmeler de meydana gelmiştir. Salgın süresince yetenekli mühendis, mimar ve ustaların hayatını kaybetmesi ve yerlerine yenilerinin gelmemesi uzun süreçte yapı tekniği ve mimarisinde ciddi bir gerilemeye de neden olmuştur.

Kara lm'n insanların zihin dünyasında yaptığı büyük etki ise dönem sanatı ve edebiyatına yansımıştır. Özellikle yapılan tablolar ve oluşturulan edebi eserlerin hepsinde ölüm teması ana konulardan birisi haline gelmiştir. Salgın günlerinde ölümden kimsenin kaçamadığı ve bu anlamıyla herkesin ölüm karşısında eşit olduğunun anlaşılması ise zihinsel yapıda ciddi bir değişimin hazırlayıcısı olmuştur. Özellikle din adamları, krallar ve soyluların vebalı günlerde tıpkı sıradan insanlar gibi hayatını kaybetmesi bu düşüncenin çıkış noktası olmuştur. Veba ile gelen ölüm eşitliği düşüncesinin somut hali ise adına "lm Dansı" denen süreçle ortaya konmuştur. On beşinci yüzyılla birlikte lm Dansı gravürleri yapılmaya ve çeşitli yerlerde asılmaya başlanmıştır.

Kara lm'den sonraki süreçte Büyük Britanya genelinde İngilizcenin ortak iletişim dili halini alması ise sosyokültürel hayatta yeni bir değişim meydana getirmiştir. İngiltere tarafında normal zamanda bile sayıları az olan eğitimli kesimin, salgın süresince büyük oranda etkilenmesi, avam ile soylu kesimin ulusal dilde buluşmasını sağlamıştır. Gündelik hayatta yönetici ve soylu elitlerin Fransızca, kilisenin de Latince kullanması salgından sonra giderek azalmış ve ulusal dilin kullanımı artmıştır. Ancak bir tezatlık olarak görünse de İskoçya ve Galler tarafında da (eşitli nedenlerden dolayı) ulusal dilleri yerine İngilizce kullanımı salgından sonraki süreçte giderek artmaya başlamıştır. Adada salgın sonrası süreçte gündelik hayatın değişime uğradığı son alan ise uğraşılan ticari faaliyetler ve buna bağlı zaman algısında olmuştur. Özellikle eskisi kadar kalabalık olmayan Adada tarıma duyulan ihtiyacın azalması yn dokuma tezgahlarının artmasını sağlamıştır. Buna bağlı olarak da ticaretin önem kazanması, adına "tüccar zamanı" denilen kısa sürede çok fazla mal satmak anlamına gelen yeni bir olguyu ortaya çıkartmıştır. Aynı zamanda vebanın yol açtığı insan gücü krizini de açmak gerekiyordu. Dolayısıyla teknik gelişmelere her zamankinden fazla ihtiyaç duyulması bu alanda da yenilikleri ortaya çıkartmıştır. Sonuç olarak tüm bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Kara lm'den sonraki uzun süreçte

Büyük Britanya’da gündelik yaşam ciddi bir değişime ve dönüşüme uğrayarak yeni bir şekil almaya başlamıştır.

SUMMARY

The Black Death is the name of the plague that displays the pandemic properties and causes the highest mortality rate over the population. The great pandemic plague which began in China at the end of 1330 affected all over the world, especially the Asia middle east, Asia Minor, North Africa and Europe between 1347 and 1352. It ended the life of millions people in a short period of time. The plague spread to Europe through Italy and Britain was not saved from this plague even if it is an island. The Black Death affected the island in a short period of time. Nearly half of the population at the island lost their lives (though the rates varried in England, Scotland and Wales) due to the Black Death between 1348-1352. The deaths led to the important changes in Wales and Scotland. For the people who managed to survive after the Black Death, even though lots of things were lost, gains were also the case as well. The Black Death in this context brought about important changes in the daily lives of the people living in Great Britain.

The fact that the Black Death targeted not the resources but people caused a dramatic decline in the population of Great Britain as at that time its population was relatively large. This led in general to an increase in the value of the lives of the comoners. Accordingly, a rise in the standard of their lives including daily diets, consuming habits, their clothes, their income, the houses they lived in and the start of their gaining estates.

To be more clear, after the Black Death, the share in the cake increased for the commoners both qualitatively and quantitaively. Another point that raised the standards of living of the commeners after the Black Death is their health conditions and general hygiene. Upon understanding the epidemic was related to hygiene, new regulations were used throughout the island, starting from England and health organizations were developed further.

However the loss of the lives at the notable masters, artists and educated people of the time deeply affected the architecture, art, literature and intellectual cycles of the period. The death of the talented masters of architecture led to a backward move in society, and the reality of death became more apparent.

As the population of the island was less dense, the need for agriculture became less and this in turn influenced the wool looms. Accordingly, a new phenomenon called the “merchant time” emerged, which meant selling more goods in a shorter time. At the same time, it was necessary to overcome the manpower crisis caused by the plaque. Therefore, technical developments ensued, as new developments were needed in every aspect of life. As all these make clear, the result was that the Black Death caused radical changes in the daily life in Great Britain.

Makale Bilgileri

<i>Etik Kurul Kararı:</i>	Etik Kurul Kararından muaftr.
<i>Katılımcı Rızası:</i>	Katılımcı Yok
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma, Mersin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeler Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje kodu: 2018-1TP3-2854).
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
<i>Telif Hakları:</i>	Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Article Information

<i>Ethics Committee Approval:</i>	Exempt from the Ethics Committee Decision.
<i>Informed Consent:</i>	No participant
<i>Financial Support:</i>	The study was supported by Mersin University Scientific Research Projects Unit (Project code: 2018-1TP3-2854).
<i>Conflict of Interest:</i>	No conflict of interest.
<i>Copyrights:</i>	No material subject to copyright is included.

KAYNAKÇA

- Bailey, M. (1988). The rabbit and the medieval east anglian economy. *The Agricultural History Review*, 36(1), 1-20.
- Barry, S. & Gualde, N. (2006). La plus grande epidemie de l'histoire. *L'Histoire*, (310), 37-60.
- Benedictow, O. (2006). *The black death 1346-1353*. New York: Boydell Press.
- Bisgaard, L. ve Sondergaard L. (Ed.). (2009). *Living with the black death*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Braid, R. (2010). Economic behavior, markets and crises. the english economy in the wake of plague and famine in the 14th century. Simonetta Cavaciocchi (Ed.), *Economic and biological interactions in pre-industrial Europe from the 13th to the 18th centuries* içinde (s. 335-372). Floransa: Firenze University Press.
- Bullen, A. H. (Ed.). (1889). *Lyrics from the dramatists of the Elizabethan age*. Londra: J.C. Nimmoi.
- Byrne, J. B. (2006). *Daily life during the black death*. Londra: Greenwood Press.
- Campbell, B. (2000). *English seigniorial agriculture 1250-1450*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cannon, J. (2014). *Medieval Church architecture*. Londra: Shire Publications.
- Carlin, M.&Rosenthal, J. T. (Ed.). (1998). *Food and eating in medieval Europe*. Londra: The Hambledon Press.
- Cobban, A. B. (1969). *The king's hall within the university of cambridge in the later middle ages (Cambridge studies in medieval life and thought: third series, volume 1)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, K. (1973). *Metamorphosis of a death symbol: The transi tomb in the late middle ages and renaissance*. Berkeley-Los Angeles-Londra: University of California Press.
- Comper, F. M. M. (Ed.). (1917). *The book of the craft of dying, and other early English tracts concerning death*. Londra-New York: Longmans, Green.
- Crawfurd, R. (1914). *Plague and pestilence in literature and art*. Oxford: Clarendon Press.
- Dafydd Ap Gwilym (1982). *The poems*. (R. M. Loomis, Çev.). New York-Binghamton: Center for Medieval and Early Renaissance Studies.
- Davis, D. E. (1986). The scarcity of rats and the black death: an ecological history. *The Journal of Interdisciplinary History*, 16(3), 455-470.
- Dawson, I. & Watson, P. (1991). *Medieval realms 1066-1500*. Londra: Oxford University Press.
- DesOrmeaux, A. L. (2007). *The black death and its effect on fourteenth and fifteenth-century art*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Louisiana State University, Louisiana.
- Dols, M. W. (1974). Plague in early Islamic history. *Journal of the American Oriental Society*, 94(3), 371-383.
- Dunn, J. M. (2000). *Life during the black death*. San Diego: Lucent Books.
- Dyer, C. (1988). Changes in diet in the late middle ages: The case of harvest workers. *The Agricultural History Review*, 36(1), 21-37.
- Dyer, C. (2002). Small places with large consequences: the importance of small towns in England, 1000-1540. *Institute of Historical Research*, 75(187), 1-24.
- Freeman, H. (2016). *The black death a history from beginning to end*. Middletown: D.E. Press.

- Gardner, A. (1951). *English medieval sculpture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gasquet, F. A. (2008). *The black death of 1348 and 1349*. Londra: G. Bell Press.
- Gecser, O. (Ed.). (2011). *Promoting the saints: cults and their contexts from late antiquity until the early modern period; essays in honor of Gábor Klaniczay for his 60th birthday*. Budapeřte: CEU Press.
- Gelpi, A. P. (1998). Saint Sebastian and the black death. *Vesalius*, 4(1), 23-30.
- Genç, Ö. (2011). Kara ölüml: 1348 veiba salgını ve ortaçağ avrupa'sına etkileri. *Tarih Okulu*, S. X, 123-150.
- Geoffrey Chaucer. (2018). *Canterbury hikayeleri*. (N. Ağıl, Çev.). İstanbul: Y.K.Y.
- Gisselberg, S. (2012). Satire in the triumph of death: Pieter Bruegel and humanism. *Proceedings of The National Conference On Undergraduate Research*. 901-909.
- Gottfried, R. S. (1983). *The black death: natural and human disaster in medieval Europe*. Londra: Macmillan Publishing.
- Hatcher, J. (1994). England in the aftermath of the black death. *Past and Present*. 144(1), 3-35.
- Hecker, J. F. K. (1850). *The epidemics of the middle ages*. (B. G. Babington, Çev.). Pennsylvania: University of Pittsburgh Press.
- Henry Knighton. (1995). *Knighton's chronicle, 1337-1396*. Oxford Medieval Texts. Oxford-New York: Oxford University Press.
- Henry, F. G. (Ed.). (1993). *Fls: On the margins of French Literature*. Amsterdam-Atlanta: Brill Rodopi.
- Herlihy, D. (1997). *The black death and transformation of the west*. Londra: Harvard University Press.
- Hilton, W. (1988). *The ladder of perfection*. (L. S. Price, Çev.). Londra: Penguin Classics.
- Holbein, H. (1820). *The dance of death*. Pensilvanya: Pittsburgh Üniversitesi.
- Horrox, R. (1994). *The black death*. Manchester: Manchester University Press.
- Huizinga, J. (1997). *Ortaçağın günbatı*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Jillings, K. (2003). *Scotland's black death: the foul death of the English*. Gloucestershire: Tempus.
- John Fordun. (1872). *John of Fordun's chronicle of the Scottish nation*. (F. J. H. Skene, Çev.). Edinburg: Edmonston and Douglass.
- Karaimamoğlu, T. (2017). Ortaçağ Avrupası'nda tıp kültürü ve gelişmeleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(2), 44-61. DOI: 10.21551/jhf.316625.
- Kowaleski, M. (2006). A consumer economy. Rosemary Horrox & Mark Ormrod (Ed.), *A social history of England, 1200-1500 içinde* (s. 238-250). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kralik, C. M. (2013). *A matter of life and death: forms, functions and audiences for "the three living and the three dead" in late medieval manuscripts*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Toronto, Toronto.
- Langdon, J. (2004). *Mills in the medieval economy: England, 1300-1540*. Oxford: Oxford University Press.
- Luders, A. (Ed.). (1810-1828). *Statutes of the realm 1101-1713*. Londra: Dawsons of Pall Mall.

- Marshall, L. (1994). Manipulating the sacred: Image and plague in renaissance Italy. *Renaissance Quarterly*, 47(3), 485-532.
- McNeill, W. H. (1976). *Plagues and peoples*, Cleveland: Cleveland Press.
- Mellon, J. (2008). *The Virgin Mary in the perceptions of women: mother, protector and queen since the middle ages*. Londra: McFarland Company.
- Nikiforuk, A. (2016). *Mahşerin dördüncü atlısı: salgın ve bulaşıcı hastalıklar tarihi*. (S. Erkanlı, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nohl, J. (2006). *The black death: a chronicle of the plague*. Pennsylvania: Westholme Press.
- Platt, C. (1997). *King death*. Toronto: University of Toronto Press.
- Prior, E. S. (1905). *Cathedral builders*. Londra: Seeley ve Co. Limited.
- Prior, E. S.&Gardner, A. (1912). *Medieval figure-sculpture in England*. Londra: Cambridge University Press.
- Riley, H. T. (1868). *Memorials of Londra and Londra life in the XIIIth XIVth and XVth centuries*. Londra: Longmans Green Co.
- Serdar, M. & Özer, G. (2019). Aziz Anthony ateşinin orta çağ avrupa toplumuna etkileri. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 3(1), ss.67-76, Doi: 10.30913/alinterisosbil.471349.
- Singman, J. L. (1999). *Daily life in medieval Europe*. Londra: Greenwood Press.
- Slater. T. (Ed.). (2017). *Towns in decline, ad 100–1600*. New York: Routledge.
- Spielvogel, J. J. (2015). *Western civilization: volume B: 1300-1815*. Boston: Cengage Learning
- Stone, L. (1955). *Sculpture in Britain: the middle ages*. Baltimore: Penguin Books.
- Sussman, G. D. (2011). Was the black death in India and China? *Bulletin of the History of Medicine*, 85(3), 319-355.
- Throp, C. (Ed.). (2018). *The horrors of the bubonic plague*. Minnesota: Capstone Press.
- Tuchman, B. W. (1978). *A distant mirror: the calamitous 14th century*. New York: Ballantine Books.
- Underhill, E. (Ed.). (1922). *The cloud of unknowing*. Londra: St. Mary's Hermitage Press.
- Vanneste, S. F. (2010). *The black death and the future of medicine*. (Yayımlanmamış yüksek lisan tezi). Wayne State University, Detroit-Michigan.
- Wallece, D. (Ed.). (2016). *Europe A literary history 1348-1418*. C. I. Londra: Oxford University Press.
- William Langland (1988). *Piers plowman: the b version-will's visions of piers plowman, do-well, do-better and do-best*. George Kane ve E. Talbot Donaldson (Ed.), Londra: The Athlone Press.
- William Shakespeare (2012). *Romeo ve Juliet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Williams, A & Best, N. (1995). *Medieval Britain*. Londra: Weidenfeld ve Nicolson Ltd.
- Williams, E. C. (1942). Mural paintings of the three living and the three dead in England. *British Archaeological Association*. (7), 31-40.
- Woolgar, C. M. Serjeantson, D. & Waldron, T. (Ed.). (2006). *Food in medieval England: Diet and nutrition*. Oxford: Oxford University Press.
- Ziegler, P. (1993). *The black death*. Gloucestershire: Sutton Pub. Ltd.